

پیشگوئن

پ. د. هوگر طاهر توفیق

پ. د. نزار ئهيووب حهسهن

گۆتتهك د ناههندن ئهكادىمى و گشتيدا به لاف بوويه ئهوزى؛ كوردان د ميژوووييدا چ دموهت نه بوون، يان ژى دموهت و ميرگههين كوردان د سهردهمين بووريدا (نيمچه دموهت) بوون و نه خودان برپارا خوه يا مهركهزى بوون و ئهف گۆتته د سهردهمى سهرهلدانا دموهتئين نه تهووييدا ل سهدمين ۱۹ و ۲۰ پتر به لاف بوو نه خاسمه پشتى كوردان نه شيان دموهتهكى بۆ خوه ل سهر ئهردى خوه (كوردستانى) ئاڤا بكهن.

ل سهر بناخهين ئهف هزرى و ئهف بۆجونا ديرۆكى سهنهري زاخۆ بۆ ڤهكۆلينين كوردى برپاردا كو كۆنفرانسى خوه يى ههفتى ل ژيئر ناهى (دموهت و ميرگههين كوردى ل سهردهمين ناههراست و نوودا" بگيريت، داکو ب كووراتى بجيته د ناف ژيان و شارستانى و كاريگهريين ئهواندا و ئهفا ل خوارى كورتىيه كه ژ ئهوان دموهت و ميرگههين كوردانه ئهوين د چارچووڤى جوگرافيا كوردستانيدا پهيدا بووين:

-۱-

دموهتئين كوردان ل سهردهمى ناههراستا ئيسلاميدا

د سهردهمى خيلافهتا عهباباسيدا پينچ دموهت و دموهتۆكىن كوردان پهيدا بوون كو د رڤشهبرنا كاروبارين خوميين نافخويى و دمهكيدا سهرخۆ بوون، ئهوزى:

۱- دموهتۆكا رمووادى (۳۳۷-۴۶۳هـ/ ۹۴۹-۱۰۷۱م)، ئهوا ل ئازمرييجاننى ل رۆژه لاتا كوردستانى پهيدا بووى و ئهفه كهفتين دموهتا كوردىيه ل رۆژه لاتا ئيسلامى

ميرنشينين كوردان ل سەردەمى نوو

كوردستان ل سەدەيىن ۱۳ و ۱۴ كەفتە بەر ھېرشين مەغول و تەتاران و پەتريا دەقەرىن كوردستانى ل سەر دەستى تەيموور لەنگى (۱۳۳۶-۱۴۰۴ز) ھاتنە ويرانكرن، ئەو تەيموورى گەلەك ژ ميرگەھەين كوردان ئىخستينە ژېر پكيفا خود. و پشتى قان پروودانان دوو دمولەتەين توركمانى دمرکەفتن كو حوكم ل كوردستانى دكرن ئەو ژى قەرمقوينلو (پەزى پش) (۱۳۸۰-۱۴۶۸م) كو باژيپى تەبىز وەكو مەلبەند بۆ خود ھەلبۇزرتبوو وئاق قوينلو (پەزى سپى) (۱۳۷۸-۱۵۰۱) كو پايتەختى ئەوان دياربەكر بوو، پاشى ل سالا ۱۵۰۸ كوردستان كەفتە دبن پكيفا دمولەتا سەفەوى، ئى ئەف پموشە گەلەك ئەفەكيشا و ل سالا ۱۵۱۴ شەپەكى قەبەر ل دەشتا چالديرانى د ناقبەرا سەفەوى و دمولەتا عوسمانيدا پروودا و ژ ئەنجامى ئەوى پەتريا كوردستانى كەفتە ژېر دەستەلاتا عوسمانيدا و بەشا رۆژھەلاتا كوردستانى دبن حوكمى سەفەويدا ما و ئەف دوخى دابەشبوونى ھەتا سەدەيى ۲۰ بەردەوام بوو.

د قۇناغا دەستپيكي ژ سەردەمى نوودا، ھەروەك دىرۆكنقيسى كورد شەرەفخان ددەتە دياركرن، د كوردستانيدا ول ھەر دوو پشكىن سەفەوى و عوسمانيدا ۴۸ ميرگەھەين كوردى ھەبوون و دبىت گرنگترين ميرگەھ ل كوردستانى ئەوين ئەوين بەدلىسى ب گۇتتا " حاكمين كوردستانى ئەوين ھەرچەندە بانگەشەيا سولتانى و سەرخويىي نەدكر، ئى ھندەك جاران ئەوان ب تەنا سەرى خوە خوتبە ب ناقين خوە خوانديە و پارە ب ناقين خوە ئيدايەنە " بەحس ژى كرى، ئەو ژى: ئەردەلان، ھەكارى، ئامپدى، جەزيرە و حسنكييف بوون.

ئەف ميرگەھە ھەر ژ سەدەيى ۱۶ تا ئافەپاستا سەدەيى ۱۹ خودانى پەيفا دووماھيى د ژيانا سياسيا كوردستانيدا بوون، و دبىت تشتى ژ ھەمى پتر ئەف ميرگەھە جياواز كرىت بابەتتى شارستانى بيت كو پيشبركيا ھندەك ژ دمولەتەين ئەوى سەردەمى دكر، ژ ئەوان شارستانيا ميرگەھا بەدلىسى ھەروەك گەرۆكى تورك ئەوليا چەلەبى ل ۱۶۵۵ بەحس كرى كو ل سەردەمى ميرى ئەوى عەبدال خانى بەدلىسى بازارەكى ئاغا و شەرەكى ب پموش بوو كو چەندىن قەسر و پر و پەرتووكخانه و... تيدا ھەبوون، ول ئەوى دەمى ئەوى گۇتتا خوە يا ئاقدار گوت: " ئەز گەرۆكەكم كو ۴۰ سالە ل وەلاتان دگەرپم، ئى ئەف تشتە من ل چ وەلاتەكى دى نەديتە".

مزارا شارستانيا كوردى گەلەك گرنگترە، ژبەر كو گەلەك ژ لايەنين ئەوى نەھاتينە قەكۆين، ھەروەسا بابەتتى شارستانيا دمولەت و ميرگەھەين كوردان د پەراوترا مزارين سياسيدا دەيتە بەحسكرن، ئى د راستيدا شارستانى ئەو خۆديكە و ئاستى ھزر و ئافەدانيا ھەر مللەتەكى ديار دكەت، و مللەت و گەل ب ئاستى ومارا شارستانيا خوە و تيگەھشتنا خوە بۆ كەتواری و پشكدارييا ئەوى د خزمەتكرا مروفايەتيدا دەيتە پيقان،

بئى گومان كوردان ل ئەوى سەردەمى شارستانىا تايىبەت ب خەفە ھەبوو ژبەر كو شوونوارىن ھەبوونا شارستانى ل كوردستانى ھند گەلەكن كو ھەتا نوکە بەرمایىن ئەوان ب چاف دەینە دیتن و ھژمارا ئەوان ھند زورە كو د شياندا نینە ھەموو د پەرتووکەکیدا بەیتنە تۆمارکرن، چونکە ب راستى كوردستانى دکەفیتە سەر چىایەكى ژ شوونوارىن مېژوویى، لى كىماسىا شارستانىا كوردان ئەو ھەمى خویدا نەھاتینە تۆمارکرن و پۆلى ئەوان بى دىرۆكى چ ل كوردستانى يان ل دەرڤەى وى ب دروستى نەھاتیىە ئاشکەرا كرن.

-۳-

کەفتنا میرگەھىن كوردى ل ناھەراستا سەدىي نوزدەيى

نىفا ئىكى ژ سەدىي نوزدەيى پەيدا بوونا سى بزاقىن مەزن ب خەفە دیت كو ژلايى ميرىن كوردقە ل دژى دەرلەتە عوسمانى ھاتنە ئەنجامدان، و ئارمانج ژنەقان بزاقان بەرفەرھەكرا سنورى ميرگەھىن خوە و وەرگرتنا پتر سەرىخەخويى د بىرپاراندە بوو بزاقا ئىكى: ئەو بزاق بوو ئەوا ژلايى عەبدولرەحمان پاشايى بابانى (۱۷۸۹-۱۸۱۳) ھاتىيە ئاراستەكرن و ئەو ژ بەيژترين ميرىن ميرگەھا بابان بوو، ئەوى دەستەھلات ل ۱۷۸۹ وەرگرت، لى پتر ژ شەش جارەن ژ ھوكمى خوە ھاتە لادان، ئەو ژى ژبەر ھەقپكىين ناخخويى يان دەستىومردان و لەشكەركىشەيا ھەردوو دەرلەتەن ئىران و عوسمانى. بەيژترين سەردەمى ئەوى د ناھەرا ۱۸۱۰-۱۸۱۲ بوو دەمى داخواز ژى ھاتىيە كرن كو ببیتە واليى بەغداد لى ئەوى پەدەر. عەبدولرەحمان پاشا ژ نەشكافە ل ۱۸۱۳ وفات كرن و پىشتى مرنا ئەوى ميرگەھ بەرەف لاوازيى چوو ول سالا ۱۸۵۱ ھاتە ھەلەشانەن.

ھوزانغان شىخ پزايى تالەبانى (۱۸۳۵-۱۹۰۹) سەبارت ئەق مىرگەھى دىيژىت:

لە بىرم دى سولەيمانى كە دارولمولكى بابان بوو

نە مەھكومى عەجەم، نە سوخرەكىشى ئالى عوسمان بوو

بزاقا دوويى: ئەو بزاق مەزن بوو ئەوا ژلايى ميرى سۆران مەھمەد بەگى (ميرى گەورە- ميرى كۆرە) (۱۸۱۳-۱۸۳۶) ھاتىە ئەنجامدان، ئەوى ل دەستپىكى گرنكى ب چىكرنا چەكان ب تايىبەت توپان دا، وپىشتى دەستىنشانكرنا بەرەيى خوە دەست ب ڤەگرتنا ميرگەھىن بابان، بەھدىنان و بۆتان كرن و باژپىن كەركووك، ھەولير و سىرت ستانەن. دھندەك ژ ژىدەيىن دىرۆكىدا ھاتىە كو ھەژمارا لەشكەرى مير مەھمەدى نزيكى ۱۳۰ ھزار سەربازان بوو، پىشتى ئەوان سەركەفتەن دەرلەتە عوسمانى ھەوەكا مەزن ب سەرۆكاتىيا واليى سىواس مەھمەد پەشىد پاشاى ھنارەتە سەر مير مەھمەدى و ژ بەر نەھەڤسەنگىيا ھىژى

دوله‌تا عوسمانی شیا هه‌تا سالا ۱۸۳۶ حوکمێ میر محهمەد و میرگه‌ها سۆران ب دووماهی بینیت.

کونسولێ به‌ریتانی جیمس برانت ل سالا ۱۸۳۵ سەبارت میر محهمەدێ ڤواندوژی دبیژیت: "من پرسیار کر چه‌وا هند رووقاییم بوویه کو بشیت به‌رسینگی محهمەد ڤمشید پاشای براوه‌ستیت، دده‌مه‌کیدا کو پاشای ده‌سته‌لاتا خوه ژ سولتانی وەرگرتبوو؟ د به‌رسفدا هه‌جیه‌کی [که‌سه‌کن کورد] گۆته من: نه‌ ئه‌وی نه‌ بابوکالین ئه‌وی چ جاران خوه بۆ پاشایان نه‌چه‌ماندبوو و چ جارا باج نه‌داوون سولتانی، له‌و‌را ئه‌و نزانین بۆچی نه‌چاره‌ کو نوکه وه‌بکه‌ت! له‌و‌را هندی ژ ئه‌وی ده‌یت دێ به‌رگریی ژ خوه که‌ت".

سەبارت بزاڤا سییی: ئه‌و بزافه‌ بوو کو ژلایێ میری بۆتان به‌درخان به‌گی (۱۸۳۸-۱۸۴۷) ل دژی ده‌سته‌لاتا عوسمانی هاتیه‌ ڤاگه‌هاندن، پشتی شیای هنده‌ک ژ میرگه‌هین باکوژی کوردستانێ د قولپه‌کا موکومدا کۆم بکه‌ت ڤیار دا کو سنووری خوه به‌رفره‌هه‌ بکه‌ت، له‌و‌را دوله‌تا عوسمانی هه‌وه‌کا مه‌زن ژ ۲۵ هزار سه‌ریازان ب سه‌رۆکاتیا عوسمان پاشا ل گولانا ۱۸۴۷ هه‌نارته‌ سه‌ر بۆتان، ژلایێ خوه‌قه‌ به‌درخان به‌گی نه‌شیا خوه ل به‌ر هیرشا عوسمانی بگریت و ل ۲۰ تیرمه‌ها ۱۸۴۷ خوه ڤاده‌ستی دوله‌تێ کر، پاشی بۆ ئیستانبولێ هاته‌ هه‌نارتن و ژ ئه‌ویژێ بۆ گزیرتا (گریت) هاته‌ دوورخستن، پاشی زق‌ری بۆ شامی و ل سالا ۱۸۶۸ ل بازێژێ دیمه‌شقی وه‌فات کر.

ب ئه‌قان ڤوودانیێ مه‌زن سه‌رده‌می میرگه‌هان ل کوردستانێ ب داوی هات وکوردستان که‌فته‌ دبن حوکمێ ڤاسته‌وخویێ دوله‌تا عوسمانیدا و ل دووماهی د کارین ئه‌گه‌رین که‌فتنا میرگه‌هین کوردی د ئه‌قان خالاندا کورت بکه‌یت:

۱- لاوازیونا میرگه‌هین کوردان هه‌ر ژ دووماهیێن سه‌ده‌یی هه‌قه‌ده‌ هه‌تا ده‌ستپێکا سه‌ده‌یی نۆزده‌.

۲- هه‌ڤرکیێن ناڤخویی د ناڤ میرگه‌هه‌ندا کو وه‌کر هه‌ر میره‌ک ده‌لیقه‌یی ل میره‌کی دی هه‌لبیخیت.

۳- هه‌ڤرکی و مله‌لانییا د ناڤه‌را میرگه‌هین کوردیدا کو ل دووماهیێن بوونه ئه‌گه‌رێ لاوازیوون و نه‌مانا ئه‌وان.

۴- میرگه‌هین کوردی ل ئه‌وی ده‌می - نه‌خاسه‌ ل ده‌ستپێکین سه‌ده‌یی نۆزده‌- که‌فتنه‌ ژێر کاریگه‌رییا سیاسه‌تا نیڤدوله‌تی و کوردستان بوو ئێک ژ مه‌یدانیێن هه‌ڤرکیێن د ناڤه‌را دوله‌تین زله‌یزین ئه‌وروپی نه‌خاسه‌ به‌ریتانی، فه‌ره‌نسا و ڤوسیا قه‌یسه‌ریدا.

ه- ل ژیر گفایشین دموهتین زلهیز، دموهتا عوسمانی دهست ب سهپاندا سیسته می مهلبهندی ل کوردستانی کر وئیک ژ مهزترین نهجامین نهوی کهفتنا میرگههین کوردان بوو.

یا گرنگ د نهقی شهگیرانا دیرۆکیدا نه ب تنی دیارکرنا دموهت و میرگههین کوردانه، بهلکو یا مه دقیت تهکهزیی ل سهر بکهین نهوه کو نهردی کوردان (کوردستان) بهردهوام ددهستی کورداندا بوو و نهوان حوکم لیدکر و میرگهه و دوهتین خوه ل سهر ئاخوا نهوی ئاغا کریوون، تهنا نهت نهو دهمی کوردستان دبوو پشکهک ژ ئیمپراتوریین عههباسی و سهفهوی و عوسمانی و ئیرانی ژی کورد ههر خودانی نهردی خوه بوو، نهف نهردی د ژیدریین دیرۆکیدا ب ناقی "کوردستان" هاتییه نیاسین و نهفه کاکلکا مه بهستا مهیه.